

Χαρακτηριστικά της αφήγησης και επιστημονικές «δομές»

Βασίλης Τσελφές και Αντιγόνη Παρούση

Η σύνδεση των γεγονότων: Η αφήγηση είναι, με κάποιο τρόπο, παράθεση γεγονότων. Δεν είναι, όμως, παράθεση ασύνδετων γεγονότων, ούτε παράθεση γεγονότων που συνδέονται επειδή, απλά, αφορούν το ίδιο θέμα. Σε μια αφήγηση, κάθε προηγούμενο γεγονός αποτελεί τουλάχιστον αναπόφευκτη συνεισφορά για να συμβεί ένα επόμενο γεγονός. Ταυτόχρονα, σε μια αφήγηση καταλαβαίνουμε ότι κάποιο αρχικό γεγονός ήταν συνδεδεμένο με κάποιο επόμενο (με συγκεκριμένο τρόπο), μόνο όταν ακούσουμε το τέλος. Ενώ δηλαδή τα αρχικά γεγονότα αποτελούν με κάποιο τρόπο αιτίες για τα επόμενα, τα επόμενα δεν μπορούν να προβλεφθούν με βάση τα προηγούμενα. Παρόλα αυτά μια αφήγηση έχει πίσω της μια «κεντρική ιδέα» και κάποιο είδος ενότητας (Lodge, 1986).

Τα παραπάνω υποδεικνύουν ότι σε μια αφήγηση η δομή των γεγονότων είναι «μη γραμμική» (κάθε προηγούμενο γεγονός έχει πιθανότητες να προκαλεί διάφορα επόμενα). Το ποιο κάθε φορά θα επιλεγεί καθορίζεται ασφαλώς από την ιδέα που επιχειρεί να προβάλλει η αφήγηση (από την κατά Lodge «κεντρική ιδέα» που τη διατρέχει ή το κατά Peirce «αναφερόμενο»). Καθορίζεται επίσης με τέτοιο τρόπο ώστε να κεντρίζει τις προσδοκίες του θεατή / ακροατή και να προκαλεί το ενδιαφέρον και την «όρεξη για αφήγηση».

Σαν συνέπεια μπορούμε να ισχυριστούμε ότι:

1. Μια δομή αφήγησης δεν εξυπηρετεί την αναπαράσταση γεγονότων που απασχολούν την «κλασική» επιστήμη. Εδώ, τα γεγονότα που έπονται έχουν, κατά κανόνα, μια ένα προς ένα σχέση με τα προηγούμενα και μπορούν να προβλεφθούν. Έτσι, μια αφήγηση που θα επιχειρούσε να αναπαραστήσει τα γεγονότα με τη χρονική και αιτιακή σειρά που προβλέπει μια «κλασική» επιστημονική θεωρία, θα συγκροτούσε μια απλή περιγραφή, χωρίς ενδιαφέρον. Το θέατρο βέβαια, έχει το πλεονέκτημα ότι αφηγείται με εικόνες, που ακόμη και αν η «πλοκή» τους δεν προκαλεί το ενδιαφέρον, είναι πιθανό να παραμένουν (Klein 2006) και να λειτουργούν ως μνήμες.

2. Αν όμως, ως αναφερόμενο χρησιμοποιηθεί ένα πλαίσιο που συντίθεται ταυτόχρονα από μια «κλασική» επιστημονική θεωρία και μια τουλάχιστον σχετική με αυτή εναλλακτική «καθημερινή» θεωρία (την ύπαρξη της οποίας και τις διαφορές της με την επιστημονική, εγγυάται η κονστρακτιβιστική υπόθεση), τότε τα επόμενα γεγονότα της αφήγησης δεν είναι προβλέψιμα με βάση τα προηγούμενα. Για κάθε προηγούμενο γεγονός θα υπάρχουν πάντα δύο τουλάχιστον εναλλακτικές «έξοδοι» (μια επιστημονική και μια «καθημερινή») και η αφήγηση μπορεί να δομηθεί μη γραμμικά.

3. Η αφήγηση μπορεί να σταθεί επίσης αν αφορά γεγονότα που υποστηρίζονται από επιστημολογικό αναφερόμενο (αφορούν δηλαδή τις πράξεις / σκέψεις των επιστημόνων). Εδώ, υπάρχουν πάντα περισσότερες από μία επίσημες επιστημολογικές / φιλοσοφικές εκδοχές, καθώς και «καθημερινές» σχετικές αντιλήψεις, που επιτρέπουν την οικοδόμηση ενός αναφερόμενου πάνω στο οποίο τα γεγονότα μπορούν να εξελίσσονται μη γραμμικά.

4. Τέλος, γεγονότα που αφορούν μη γραμμικά φυσικά συστήματα ή μικροσκοπικές οντότητες συστημάτων που υπακούουν σε στατιστικές ή κβαντικές θεωρίες μπορούν, αναμφίβολα, να σταθούν στη χρονική διαδοχή μιας θεατρικής ή μη αφήγησης.

Η «ύπαρξη» αφηγητή: Στην κλασική αφήγηση, ο αφηγητής αποτελεί την πηγή της, ανεξάρτητα από το πόσο παρών, απών, ορατός ή αόρατος είναι. Αυτός θεωρείται ότι

επιλέγει την ιδέα που προβάλλει η αφήγηση και το αναφερόμενο που την υποστηρίζει. Επιπλέον, επιλέγει και τις κατάλληλες για την ιδέα και το αναφερόμενο τεχνικές που θα εμπλέξουν τον ακροατή. Σε ότι αφορά τη θεατρική αφήγηση, η θεατρική σύμβαση του κουκλοθέατρου (θεάτρου σκιών, αντικειμένων κλπ) θεωρούμε ότι καθιστά τον «αφηγητή» μια σημαντική οντότητα, είτε αυτός βρίσκεται στη σκηνή είτε όχι· και αυτό σε διάκριση με μια θεατρική αφήγηση του κλασικού θεάτρου, όπου ο αφηγητής διαχέεται ανάμεσα στο συγγραφέα, το σκηνοθέτη, τους ηθοποιούς και μάλλον εξαφανίζεται από τα «μάτια» του θεατή. Με βάση τα παραπάνω χαρακτηριστικά και στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής διαδικασίας που μας ενδιαφέρει, ο θεατρικός αφηγητής αποτελεί σημαντική οντότητα, το ρόλο της οποίας θεωρούμε ότι πρέπει να αναλαμβάνει ο μαθητής. Διότι θεωρούμε πως αυτός θα μαθαίνει επειδή ακριβώς θα είναι υποχρεωμένος να διαχειρίζεται τα επιστημονικά ζητήματα, τόσο από την πλευρά της αναπαράστασής τους (την πλευρά του δημιουργού), όσο και απ' αυτή της κατανόησής τους (την πλευρά του θεατή).

Η διπλή «χρονική δομή» της αφήγησης: Στην αφήγηση υπάρχει πάντα μια χρονική σειρά που ακολουθούν τα γεγονότα και μια δεύτερη χρονική σειρά με την οποία ο αφηγητής διευθετεί το λόγο του (Chatman 1981) / τα επεισόδια που παρουσιάζει. Στην αφήγηση αυτές οι δύο χρονικές σειρές είναι ανεξάρτητες μεταξύ τους: Ο αφηγητής μπορεί να διαχειρίζεται την τάξη και τη διάρκεια των γεγονότων με *flash-backs*, *flash-forwards*, *foreshadowing*, «κενά», μετατοπίσεις, που αυξάνουν τις πιθανότητες, διεγείρουν τη φαντασία και προκαλούν το ενδιαφέρον, ενώ ταυτόχρονα πολλαπλασιάζουν τις δυνατές ερμηνείες. Σε μια θεατρική αφήγηση θεωρούμε ότι αυτές οι τεχνικές μπορούν να υποστηρίξουν επιστημολογικά ή σύνθετα από άποψη «θεωρίας» αναφερόμενα. Ειδικά για τα δεύτερα, φαίνονται να είναι μάλλον αναπόφευκτες, μιας και το αναφερόμενο ταλαντεύεται ανάμεσα σε μια τουλάχιστον επιστημονική και μια «καθημερινή» θεωρία.

Τα αφηγηματικά πρότυπα: Μια αφήγηση περιλαμβάνει «δράστες» (actors) που δεν είναι υποχρεωτικά άνθρωποι. Οι «δράστες», έχοντας την ευθύνη των συνεπειών που προκαλούν οι πράξεις τους, εισάγουν συνήθως μια ηθική διάσταση στην αφήγηση. Με τον τρόπο αυτό γεννιέται ο «χαρακτήρας» ως αφηγηματικό πρότυπο. Αν και ο Abbott (2002) αντικαθιστά τους «δράστες» των αφηγήσεων με «ουδέτερες οντότητες», οι οποίες είναι δύσκολο να διερμηνεύουν χαρακτήρες / πρότυπα (για παράδειγμα και όπως αναφέρεται από τους Norris et al. (2005), μια αφήγηση μπορεί να αφορά την «ιστορία» ενός ατόμου σε μια χημική αντίδραση), στη θεατρική αφήγηση είναι εξίσου δύσκολο οι «οντότητες» να υπάρχουν (αντιπροσωπεύονται) και να κινούνται (ζωντανεύουν) στο θεατρικό χώρο χωρίς να διερμηνεύουν ένα χαρακτήρα-πρότυπο στο πλαίσιο μιας αναφερόμενης κουλτούρας. Έτσι, στο παραπάνω παράδειγμα του ατόμου που μετέχει σε μια χημική αντίδραση, η πρωταγωνιστική «οντότητα-άτομο», έχοντας ένα ευρύ φάσμα «επιλογών» (ποια άτομα θα «εγκαταλείψει», με ποια θα «ενωθεί», πως οι καταλύτες και οι συνθήκες θα «ευνοήσουν», θα «επιταχύνουν» ή θα «εμποδίσουν» αυτή την αλλαγή κ.ο.κ.), μπορεί να υφίσταται στο πλαίσιο μη γραμμικά συνδεδεμένων γεγονότων (το επιτρέπει η πιθανοκρατική φύση της αναφερόμενης επιστημονικής θεωρίας), αλλά είναι απίθανο, τελικά, να μη διερμηνεύει κάποιο χαρακτήρα-πρότυπο που θα εξαρτάται από το «τέλος» της αφήγησης: έναν «ατίθασο» χαρακτήρα που όμως δεν μπορεί να «ξεφύγει» από τις νομοτέλειες του κόσμου του ή που μπορεί να «ξεφύγει» μιας και η «επιμονή» του το έφερε στην ελάχιστη πιθανή αλλά υπαρκτή κατάσταση μη συμμετοχής στην αντίδραση· μια κατάσταση που είναι επίσης πιθανό να έχει σαν τίμημα τη «μοναξιά» (ξεχώρισε από τα άτομα της αρχικής του ένωσης αλλά δεν ενώθηκε με άλλα) κ.ο.κ.

Ο σκοπός της αφήγησης: Ο σκοπός μιας αφήγησης είναι οπωσδήποτε επικοινωνιακός. Περιλαμβάνει δηλαδή τον αφηγητή, τον ακροατή / θεατή αλλά κυρίως τη σχέση τους. Έτσι, οποιοδήποτε επιμέρους σκοπό και αν υποθέσουμε ότι έχει μια αφήγηση (π.χ. την ευχαρίστηση, να βοηθήσει να καταλάβουμε τον κόσμο μέσα στον οποίο ζούμε, να περιλάβει το καινούριο μέσα σε αυτό που είναι ήδη γνωστό κ.ο.κ.), αυτός δεν μπορεί παρά να εντάσσεται στο γενικότερο: να επικοινωνήσει τη γνώση, τα αισθήματα, τις αξίες και τις πεποιθήσεις μας. Ο γενικός αυτός σκοπός συνδέει μάλλον αναπόφευκτα γνώση και συναισθήματα. Με τον τρόπο αυτό, όταν το αναφερόμενο προέρχεται από τον επιστημονικό χώρο μας απομακρύνει από την «ψυχρή» και «αντικειμενική» εικόνα της «σχολικής επιστήμης» και μας προσανατολίζει προς το στόχο της πειθούς / του επηρεασμού του άλλου, που διατρέχει την επαγγελματική επιστήμη και συντηρεί την πολυφωνία και τη ρητορική του λόγου της.

Ο ακροατής / θεατής: Είναι αυτός που αποφασίζει για το αν θα αντιμετωπίσει μια αναπαράσταση ως αφηγηματική, περιγραφική, «επιστημονική» ή κάτι άλλο (δες και Norris & Phillips, 1994). Στην απόφαση αυτή φαίνεται να παίζει καθοριστικό ρόλο το αναφερόμενο της αφήγησης και το κατά πόσο η σχέση αφηγητή και ακροατή / θεατή διατρέχεται από την ίδια κουλτούρα (δες και τις κατά Roth et al. (1997) διαφορές «θέασης», «παρατήρησης» και «θεώρησης»). Σε διαφορετική περίπτωση η επιλογή του ακροατή / θεατή είναι η αποφασιστική. Αυτός είναι και ο λόγος που μας οδηγεί να υποστηρίζουμε ότι ακόμη και αν αντιμετωπίζουμε (ως αφηγητές) τους «δράστες» της αφήγησής μας ως ουδέτερες «οντότητες», είναι μάλλον απίθανο να μην προβάλλουμε χαρακτήρες και πρότυπα.

Με βάση τα παραπάνω, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι τα δομικά χαρακτηριστικά της αφήγησης που διατρέχουν τη θεατρική έκφραση και ειδικότερα το ευρέως εννοούμενο κουκλοθέατρο (μαριονέτα, θέατρο σκιών, θέατρο αντικειμένων, μαύρο θέατρο κλπ), λειτουργούν σε καταστάσεις θεατρικής αναπαράστασης επιστημονικών ιδεών σε δύο κατευθύνσεις:

1. Προβάλλουν χαρακτηριστικά της επιστήμης που συσκοτίζει η παράδοση της «σχολικής επιστήμης»: προβάλλουν δηλαδή:
 - a. Τα «ρητορικά» χαρακτηριστικά του επιστημονικού λόγου μέσω των οποίων ο τελευταίος μπορεί να «κατασκευάζει κόσμους» που δεν είδαμε ποτέ και να μας πείθει να τους «ζήσουμε» χωρίς να βρεθούμε ως υπάρξεις μέσα τους.
 - b. Τα χαρακτηριστικά «τέχνης» που διατρέχουν την επιστημονική δραστηριότητα, όπου κατασκευάζονται αναφερόμενα εντός των οποίων τα τοπικά φυσικά φαινόμενα-γεγονότα διερμηνεύουν καθολικές καταστάσεις.
 - c. Τα χαρακτηριστικά της πολυφωνίας, της αγωνιστικότητας και της σύγκρουσης που διεγείρουν την επιστημονική δημιουργικότητα και «φιλτράρουν» την επιστημονική παραγωγή.
 - d. Τις αναλογίες μεταξύ φυσικών και κοινωνικών γεγονότων, στρέφοντας τα πρώτα προς ανιμιστικές κατευθύνσεις (προβάλλοντας ανθρωπομορφικά πρότυπα) αλλά ταυτόχρονα διευκολύνοντας την αναλογική κατανόησή τους. Η λειτουργία της θεατρικής σύμβασης, μπορεί μάλιστα να λύνει την υποβόσκουσα αντίφαση υπέρ της επιθυμητής κατανόησης.
2. Επιλέγουν, μέσα από την ποικιλία των επιστημονικών πλαισίων που νοηματοδοτούν τις επιστημονικές ιδέες, κάποιες δομές που μπορούν να λειτουργήσουν ως αναφερόμενες των θεατρικών αφηγήσεων.
 - a. Δομές όπου τα διαδοχικά γεγονότα εξελίσσονται μη γραμμικά εξαιτίας του ότι υποστηρίζονται από αναφερόμενο που συντίθεται από μια «γραμμική» επιστημονική θεωρία και μια «εναλλακτική» βιωματική.

- b. Δομές όπου τα διαδοχικά γεγονότα εξελίσσονται μη γραμμικά εξαιτίας του ότι υποστηρίζονται από επιστημολογικό αναφερόμενο.
- c. Δομές όπου τα διαδοχικά γεγονότα εξελίσσονται μη γραμμικά εξαιτίας του ότι υποστηρίζονται από αναφερόμενο που στηρίζεται σε πιθανοκρατική ή μη γραμμική επιστημονική θεωρία.
- d. Εικονικές περιγραφικές δομές που υποστηρίζονται από αναφερόμενο αιτιοκρατικής επιστημονικής ή καθημερινής θεωρίας.
- e. Δομές με «δράστες» ανθρώπους που υφίστανται τις συνέπειες των επιστημονικών / εναλλακτικών υποθέσεων.
- f. Δομές με «δράστες» εμπυχωμένα αντικείμενα που οι «ζωές» τους έχουν αναφερόμενο υποστηριζόμενο από επιστημονική θεωρία και που ταυτόχρονα είναι ανάλογο με κάποια κοινωνική εκδοχή ζωής.
- g. Δομές με *flash-backs*, *flash-forwards*, *foreshadowing*, «κενά» ή και «ανοιχτό τέλος», που χωρίς να παραβιάζουν την αναφερόμενη επιστημονικότητα διεγείρουν την «όρεξη για αφήγηση».